

PRZESTĘPCZOŚĆ W KONTEKŚCIE UWARUNKOWAŃ PSYCHOLOGICZNYCH SPRAWCÓW

Wiola Friedrich, e-mail: wfriedrich@us.edu.pl
Uniwersytet Śląski w Katowicach
Ul. Grażyńskiego 53, 40-126 Katowice

STRESZCZENIE

Zagadnienie przestępczości budzi kontrowersje od wielu lat, a dyskusje na temat etiologii przestępczości toczą się od dawna. Nie budzi wątpliwości fakt, że rozmiary przestępczości kobiet i mężczyzn są różne. Rozbieżność w rozmiarze przestępczości kobiet i mężczyzn to nie jedyne zauważalne odmienności. Różnice płciowe w popełnianiu przestępstw są zauważalne także w jej dynamice, nasileniu, rodzaju, motywacji, okolicznościach, a na gruncie niniejszych rozważań przede wszystkim w charakterystyce psychologicznej sprawców. Powszechnie znaną prawidłowością jest fakt znacznie mniejszego udziału kobiet w przestępczości ogólnej. Autorka próbuje określić czynniki psychologiczne różnicujące sprawców przestępstw (kobiet i mężczyzn) oraz znaleźć charakterystyki, które łączą obie grupy, przy uwzględnieniu, iż przestępczość jest zjawiskiem społecznym, a więc i sprawca powinien być rozpatrywany w kontekście społecznego podłoża.

Słowa kluczowe: przestępczość, osobowość, temperament, biografia życiowa, różnice i podobieństwa płciowe, sprawcy przestępstw

Crime in the context of the personality (subjective), temperamental and socialization factors due to male and female crime offenders

ABSTRACT

Crime is a controversial issue for many years, and discussions about the etiology of crime taking place for a long time. There is no doubt that the crime sizes for men and women are different. The differences in size between men and women crime offenders are not the only noticeable difference. Gender differences in the crimes commission are also noticeable in its dynamics, intensity, type, motivation, circumstances, and in this research, primarily in the psychological characteristics of the participants. It is known that women commit much less crime than men. The author tries to determine the psychological factors which make female and male offenders not the same but also finds the variables which make them similar not forgetting that crime is a social phenomenon and, therefore, the offender shall be considered in the context of the social life.

Key words: crime, personality, temperament, life biography, gender differences and similarities, crime offenders

WSTĘP

Dość powszechny i niebudzący wątpliwości jest pogląd, iż rozmiar przestępczości kobiet i mężczyzn jest różny. Zależność pomiędzy popełnionym przestępstwem a płcią jest zauważalna nie tylko w jej rozmiarach, ale także dynamice, nasileniu, rodzaju, motywacji. Powszechnie znaną prawidłowością jest fakt znacznie mniejszego udziału kobiet w przestępczości ogólnej. W statystykach policyjnych brak danych wskazujących na udział kobiet w konkretnym rodzaju przestępstw. Według statystyk Głównego Urzędu Statystycznego procent kobiet skazanych prawomocnym wyrokiem sądu za przestępstwa ścigane z oskarżenia publicznego wynosi 7,9% (dane na rok 2005)¹.

Na przestrzeni dziejów prowadzono analizy będące próbą wyjaśnienia zjawiska przestępczości. Wybrane teorie biologiczne, psychologiczne i socjologiczne próbują opisać specyficzne mechanizmy stojące u podstaw przestępczości. Tradycyjne teorie w większości opierają się na opisywaniu mechanizmów przestępczości z perspektywy mężczyzny, stąd najpierw zaczęto tłumaczyć przestępczość kobiet analogicznie: przy użyciu „tradycyjnych” teorii dotyczących „męskiej” przestępczości².

1 H. Dmochowska (red.), *Kobieta w Polsce*, Warszawa 2007, s. 246-255.

2 B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa 2009, s. 911-915.

Pierwsze próby wyjaśnienia zjawiska przestępczości nawiązywały do koncepcji biologicznych, które wywodzą się od włoskiego psychiatry i antropologa – Cesare Lombroso, według którego „...czyn przestępny to zjawisko przyrodnicze i biologiczne uwarunkowane właściwościami fizycznymi i psychicznymi sprawcy tego czynu”³. Stworzył on również profil sprawców poszczególnych przestępstw twierdząc, iż można ich rozpoznać po wyglądzie czaszki oraz właściwościach fizycznych, jak np. długość rąk, kształt głowy, wygląd nosa, itp.⁴. Teorie zbrodniarzy z urodzenia dziś wydają się dość powierzchowne i współcześnie nie są stosowane do wyjaśniania zjawiska przestępczości. Podobnie jak koncepcje genetyczne, które poszukują związków między dziedziczeniem cech a zachowaniami przestępczymi. Powszechnie wiadomo, że o przestępczości nie decydują wyłącznie geny. Teorie zaburzeń chromosomów, zaburzeń ośrodkowego układu nerwowego czy zaburzeń endokrynologicznych także próbują wyjaśniać skłonności ludzi do popełniania przestępstw. W wielu krajach prowadzone są badania, które mają przybliżyć udział podłoża biologicznego w popełnianiu przestępstw⁵. Odmienny pogląd reprezentują badacze orientacji ewolucyjnej, którzy twierdzą, iż poziom agresji jest równy u kobiet i u mężczyzn, jednak zasadniczo samice (prawie wszystkich gatunków naczelnych) są mniej skłonne do okazywania agresji. U podstaw tego założenia leży fakt, iż stosowanie strategii agresywnych jest bardziej opłacalne dla samców. Samice podejmują głównie zachowania mające na celu ochronę potomstwa i dopiero ich skrajnie trudne warunki życiowe prowadzą do przestępczości⁶.

Problematyką różnic między kobietami i mężczyznami zajmowali się Anne Moir i David Jessel⁷. Autorzy zwrócili uwagę na stanowisko wybitnego neurologa, który podczas obserwacji wyników emisyjnej tomografii pozytonowej stwierdził, iż „... głębokie przyczyny zbrodni znajdują się w mózgu... właśnie dlatego mężczyźni zostają przestępcami, a kobiety nie”⁸.

Psychologiczne badania nad przestępczością również obfitują w wielość teorii opisujących przyczyny i uwarunkowania tego zjawiska. Już za czasów Hipokratesa badano typy psychosomatyczne i na gruncie tych rozważań wyróżniono typy osobowości: sangwinika, choleryka, melancholika, flegmatyka. Także Ernst Kretshmer stworzył typologię wyróżniającą astenika, atletyka, pyknika i dysplastyka⁹. Innymi przedstawicielami stanowiska psychologicznego są m.in. Zygmunta Freud, Carl G. Jung czy Milton Erickson. Teorie psychodynamiczne łączą zjawisko przestępczości z pojawieniem się pewnych procesów we wczesnych etapach życia, zjawiskiem kryzysu tożsamości, różnego rodzaju kompleksami (Edypa, Elektry, niższości, wyższości) oraz teorią archetypów. Wystąpienie określonej konfiguracji cech osobowości często staje się zmienną ułatwiającą zdiagnozowanie zaburzeń osobowości, które utrudniają adaptację, a w konsekwencji mogą prowadzić do zachowań dewiacyjnych¹⁰.

Jedną z najciekawszych, a zarazem najlepiej opracowaną teorią struktury osobowości, jest pięcioczynnikowa teoria osobowości (PTO) opracowana przez Paula T. Costę i Roberta R. McCrae, badaczy, którzy w wieloetapowych badaniach wyodrębnili pięć podstawowych wymiarów osobowości¹¹ będących miarą normalnej, niezaburzonej osobowości. Ekstrawertyczność wskazuje na poziom zaangażowania w kontakty z ludźmi i poziom energii. Ekstrawertyk to osoba, która lubi ludzi, aktywność, poszukuje wrażeń, jest śmiała w kontaktach interpersonalnych, natomiast introwertyk zachowuje się raczej z rezerwą. Osoba, którą charakteryzują pośrednie cechy zachowania, jest określana mianem ambiwertyka¹². Neurotyczność pozwala na odróżnienie osób lepiej przystosowanych, stabilnych emocjonalnie od osób, które są emocjonalnie niezrównoważone (strach, lęk, smutek, złość, poczucie winy). Osoby o wysokim poziomie neurotyczności słabo kontrolują swoje impulsy i często się zamartwiają¹³. Otwartość na doświadczenia to wymiar związany z kreatywnością, wyobraźnią i twórczością oraz ciekawością świata wewnętrznego i zewnętrznego¹⁴. Wymiar ugodowości odnosi się do gotowości do zachowań prospołecznych, altruistycznych, życzliwości, a także do umiejętności wyrażania sprzeciwu

3 Tamże, s. 916-927.

4 Tamże.

5 Z. Majchrzyk, *Zabójczynie i zabójcy*, Warszawa 2008, s. 91-132.

6 M. Cabalski, *Kobiety jako sprawczynie przestępstw i aktów przemocy*, „Probacja” 2013, nr 3, s. 27, 62.

7 A. Moir, D. Jessel, *Zbrodnia rodzi się w mózgu. Zagadka biologicznych uwarunkowań przestępczości*, Warszawa 1998, s. 8-55.

8 Tamże, s. 7.

9 B. Hołyst, dz. cyt., s. 928-950.

10 K. Biel, *Przestępczość dziewcząt. Rodzaje i uwarunkowania*, Kraków 2009, s. 79-270.

11 J. Strelau, P. Szczepaniak, M. Śliwińska, Z. Zawadzki, *Polska adaptacja podręcznika do Inwentarza osobowości NEO-FFI Costy i McCrae*, Warszawa 1998.

12 J. Siuta, *Inwentarz osobowości NEO-PI-R Paula T. Costy i Roberta R. McCrae. Adaptacja polska*, Warszawa 2006, s. 26.

13 Tamże, s. 26.

14 Tamże, s. 27.

czy też rywalizacji¹⁵. Sumiennosc to ostatni wymiar osobowosci, który utozsamiany jest ze stopniem zorganizowania, zaangażowania, wytrwalosci oraz z silnym dazeniem do zdobywania osiagnieci, spehniania wyznaczonych celow. Wysoka sumiennosc to korelat sukcesow naukowych i zawodowych¹⁶.

Model P. T. Costy i R. R. McCrea pozostaje w opozycji do modelu osobowosci PEN Hansa Eysencka¹⁷, w ujeciu ktorego osobowosc mozna opisac za pomoca trzech czynnikow: ekstrawertycznosc, neurotycznosc i psychotyzmu. Koncepcje wyjasniajace mechanizmy czynnikow osobowosci oraz interakcje pomiedzy poszczegolnymi wskaźnikami osobowosci pozwolily na szukanie zwiazkow miedzy charakterystyka jednostki a jej funkcjonowaniem. Na gruncie psychologii sadowej i badan mechanizmow i uwarunkowan zjawiska przestepczosci duze znaczenie ma neurologiczno-psychologiczne podloze osobowosci¹⁸. Opracowania H. J. Eysencka¹⁹, jak rowniez inne badania empiryczne, wskazuja na zwiazek wysokiej ekstrawertycznosc i neurotycznosc z przestepczoscia. Wymiar ekstrawersji jest w wiekszym stopniu odpowiedzialny za sklonnosc antisocjalne i przestepcze niz wymiar neurotyzmu²⁰. Z badan wynika, ze psychotycznosc pozostaje w istotnym zwiazku z demoralizacja, asocjalnoscia i przestepczoscia. Analizy empiryczne ukazuja rowniez silnie ujemne korelacje miedzy ugodowoscia i sumiennoscia a popehnianiem przestepstw²¹.

Problem sklonnosc do popehniania roznego rodzaju zachowan antyspolecznych (rozbojow, przestepstw) byl jednokrotnie przedmiotem rozważan z perspektywy temperamentu jako regulatora zachowan. Zagadnienie temperamentu, jako dziedzicznego konglomeratu cechy osobowosci, jest jednym z najstarszych w psychologii, a Jan Strelau (uznany autorytet w dziedzinie badan nad temperamentem) przez temperament rozumie „...wzglemnie stale cechy organizmu, pierwotnie, biologicznie zdeterminowane. Przejawiaja sie one w formalnych cechach zachowania, sprawdzajacych sie do poziomu energetycznego i charakterystyki czasowej reakcji”²². Temperament w ujeciu Regulacyjnej Teorii Temperamentu (RTT) to konstrukt psychologiczny wyodrębniony na podstawie procesu: siły hamowania, siły pobudzenia, ruchliwosci procesow nerwowych. Na tej podstawie ustalono strukture temperamentu w ujeciu RTT, na ktora sklada sie szesc cech:

- zwawosc (tendencja do szybkiego reagowania i wysokiej aktywnosci odpowiednio do zmian otoczenia);
- perseweratywnosc (tendencja do powtarzania zachowania mimo zaprzestania dzialania bodzca);
- wzraliwosc sensoryczna (zdolnosc do reagowania na bodzce o malej wartosci);
- reaktywnosc emocjonalna (tendencja do intensywnego reagowania na bodzce o charakterze emocjonalnym);
- wytrzymalosc (zdolnosc do adekwatnego reagowania w sytuacji wymagajacej dlugotrwalaj stymulacji);
- aktywnosc (tendencja do podejmowania dzialan o wysokiej wartosci stymulujacej)²³.

Badaczem, ktorego przedmiotem zainteresowan stalo sie badanie czynnikow ksztaltujacych postawy spoleczne, byl Kazimierz Pospiszyl. W wyniku szeregu badan i eksperymentow wyroznil on trzy zasadnicze zespolo czynnikow majacych znaczenie w ksztaltowaniu sie postaw, a mianowicie: sytuacje trudne, nasladownictwo, cechy dziedziczno-temperamentalne. Autor stoi na stanowisku, iz okreslone cechy temperamentu sa zwiazane z postawami spolecznymi, a wiec temperament, ktory jest warunkowany biologicznie, posrednio ksztaltuje takze postawy²⁴. „Pomimo ze cechy temperamentu nie sa mechanizmem bezposrednio modelujacym postawy spoleczne czlowieka, to pozostaja z nim w bardzo silnym zwiazku”²⁵.

W ramach koncepcji socjologicznych mozna wyroznic piec orientacji: strukturalistyczno- funkcjonalne, kulturowe, podkulturowe, kontroli spolecznej i reakcji spolecznej. Opisuja one zjawisko dewiacji, twierdzac, ze dzialanie czlowieka jest determinowane przez czynniki spoleczne. W celu zmniejszenia zjawiska przestepczosci mozna ustalic specyficzne czynniki powodujace i wywohujace zachowania o charakterze przestepczym i doprowadzic do ich wyeliminowania²⁶.

15 Tamże, s. 28.

16 Tamże, s. 29.

17 H. J. Eysenck, *The structure of Human Personality*, USA 1970.

18 H. Eysenck, M. Eysenck, *Podpatrywanie umyslu*, Gdańsk 2003, s. 162-176.

19 Tamże, s. 292-303.

20 J. M. Stanik, *Psychologia sadowa*, Warszawa 2013, s. 3-9; 187-368.

21 I. Niewiadomska, *Osobowosciowe uwarunkowania skutecnosci kary pozbawienia wolnosc*, Lublin 2007, s. 290-291.

22 J. Strelau, *Temperament jako regulator zachowania z perspektywy polwiecza badan*, Gdańsk 2006, s. 70.

23 Tamże, s. 119-126.

24 K. Pospiszyl, *Psychologiczna analiza wadliwych postaw spolecznych mlodzi*, Warszawa 1973, s. 48.

25 M. Kuspit, *Wplyw temperamentu na zaburzenia w zachowaniu dzieci i mlodzi*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Sklodowska Lublin- Polonia”, 2002, vol XV, s. 15.

26 B. Holyst, dz. cyt., s. 951-997.

Jeden ze znanych twórców tych teorii – Robert Merton traktuje zachowania dewiacyjne jako normalną reakcję normalnych ludzi na sytuację, które są nienormalne²⁷. Natomiast Emil Durkheim w swojej koncepcji „pożytków z dewiacji” wysuwa kilka szokujących tez opartych na stwierdzeniu, że dewiacja jest zjawiskiem normalnym, powszechnym i pożytecznym²⁸. Albert Bandura w teorii społecznego uczenia się traktuje zachowania agresywne jako efekt uczenia się, modelowania, naśladowania. Wyuczzone zachowania agresywne nie muszą się pojawiać automatycznie w przyszłości, ale ich zaistnienie może być modyfikowane i kontrolowane przez czynniki intelektualne²⁹.

Wspomnieć należy również o teoriach zróżnicowanych ról społecznych, które opierają się na założeniu, że zachowania kobiet i mężczyzn są rezultatem odmiennej socjalizacji. Ze zjawiskiem socjalizacji związana jest teoria przywiązania Johna Bowlby’ego, który określił przywiązanie jako potrzebę więzi z osobnikiem tego samego gatunku. Przywiązanie pełni bardzo ważną funkcję adaptacyjną – rola wczesnych doświadczeń pozwala na kształtowanie się tzw. zasobów jednostki³⁰. Podstawowym motorem reakcji przywiązaniowych jest ochrona dziecka przed niebezpieczeństwem, jak i możliwości uczenia się świata oraz zaufania do drugiego człowieka. Zafascynowana koncepcją J. Bowlby’ego Mary Ainsworth (i in.; 1978) wyróżniła trzy style przywiązania: przywiązanie bezpieczne i dwa rodzaje przywiązania pozabezpiecznego, które ocenione zostały przez badaczkę za pomocą procedury „nieznana sytuacja”³¹. Pierwsze przywiązanie pozwala dziecku tworzyć modele operacyjne; powstaje na podstawie jakości relacji, wrażliwości i dostępności matki (opiekuna podstawowego) w momencie sygnalizowania potrzeb przez dziecko³². Opracowana przez M. Ainsworth procedura dotyczyła dzieci między 12 a 18 miesiącem życia i składała się z ośmiu scenek aranżowanych w warunkach laboratoryjnych. Na początku dziecko przebywało z matką, potem z matką i obcą osobą, następnie samo z osobą obcą, później przez kilka minut zupełnie samo, kolejno ponownie z matką, a potem znów w odosobnieniu, kolejno znów z osobą obcą, a na końcu z mamą. Reakcje dzieci na zmiany stanowiły podstawę do zaklasyfikowania dziecka do jednego z trzech stylów przywiązaniowych:

- Styl bezpieczny (charakteryzuje się dużym zaufaniem dziecka do opiekuna, doświadczeniem jego dostępności i ujawnianiem wrażliwości w sytuacjach braku komfortu). Bezpieczny styl sprzyja swobodnemu oraz bezpośredniemu ujawnianiu swoich potrzeb związanych z ochroną i komfortem.
- Styl pozabezpieczany-łękowo-ambiwalentny (cechuje się poczuciem niepewności co do dostępności obiektu, obniżonym poczuciem bezpieczeństwa, lękiem przed rozstaniem, doświadczaniem ambiwalentnych uczuć w sytuacji obecności opiekuna).
- Styl pozabezpieczny-unikający (ukształtowany jest poprzez niedostępność obiektu przywiązania w obliczu zagrożenia, uruchamianiem mechanizmów obronnych, mających na celu uchronienie się od poczucia zranienia; charakteryzuje się brakiem walki oraz czasami brakiem negatywnych emocji w sytuacji rozłąki).

W 1990 r. Mery Main zaproponowała jeszcze jedną grupę:

Styl pozabezpieczany- zdezorganizowany (zachowanie dziecka w sytuacji nieznannej: oszołomienie, zagubienia, obawa, przeciwstawne wzorce zachowań). Dzieci prezentujące ten styl przywiązania w obliczu trudności nie mogą podjąć żadnej koherentnej strategii działania. Styl ten w największym stopniu predysponuje do zaburzeń w przyszłości, a przyczyn poszukuje się w trudnych, a wręcz traumatycznych wydarzeniach w historii życia³³.

Wewnętrzny model relacji społecznych nie jest tworem sztywnym, lecz ulega przekształceniom w toku życia³⁴. Badania nad związkiem stylów przywiązania z funkcjonowaniem jednostki w życiu dorosłym weryfikują różnorodne hipotezy. Jedną z nich jest związek stylu unikającego ze wzrostem podatności na problemy w zachowaniu. Jest to hipoteza bardzo szeroka i zbyt ogólnikowa. Jednak badacze wiążą unikający styl przywiązania z przejawami agresji oraz naruszaniem norm prawnych. W życiu dorosłym takie osoby mają przekonanie, że inni ludzie są nieufnie nastawieni. Styl przywiązania polegający na unikaniu może mieć wpływ na zaburzenia zachowania³⁵. Przejawianie dysfunkcyjnych modeli przywiązania może stać się czynnikiem pośredniczącym w transmisji przemocy, zwłaszcza w przypadku, gdy

27 Tamże, s. 951-997.

28 Tamże, s. 953-956.

29 Tamże, s. 987.

30 M. Płopa, *Kwestionariusz Stylów Przywiązaniowych [KSP]. Podręcznik*, Warszawa 2008, s. 5.

31 H. Bee, *Psychologia rozwoju człowieka*, Poznań 2004, s.167

32 M. Płopa, dz. cyt., s. 6.

33 H. Bee, dz. cyt., s.167

34 M. Płopa, dz. cyt., s.7-14.

35 Tamże, s. 16-21.

negatywne doświadczenia z okresu dzieciństwa nie są pamiętane, nie zostały zintegrowane, a uformowanie spójnych relacji z ludźmi jest utrudnione³⁶. Przeprowadzono również badania, których celem było sprawdzenie, jak płć różnicuje wyniki osób badanych pod względem przejawianych stylów przywiązaniowych. Analizy wykazały, iż mężczyźni różnią się od kobiet w zakresie prezentowania stylu lękowo- ambiwalentnego, którego większe nasilenie jest charakterystyczne dla kobiet. Podobna prawidłowość dotyczy stylu unikającego³⁷.

Współcześnie mówi się o konieczności uwzględnienia znaczenia zmiennej, jaką jest płć na zachowania niezgodne z prawem. W związku z tym bardzo ważne, dla zrozumienia różnic płciowych w popełnianiu przestępstw, są odmierności wynikające z wzorów życia kobiet i mężczyzn oraz odmiennej socjalizacji. Podsumowując powyższe rozważania, należy wskazać, iż teoria przestępczości uwarunkowana płcią społeczno- kulturową Darella Steffensmeier'a i Emilie Allan³⁸ dobrze wyjaśnia fenomen różnic płciowych w przestępczości. Opiera się ona na założeniu, że tradycyjne (głównie socjologiczne, wyżej wymienione) teorie przestępczości pomimo swoich „męskich” korzeni są neutralne płciowo i użyteczne w rozumieniu przestępczości zarówno kobiet, jak i mężczyzn. Koncepcja ta zwraca szczególną uwagę na potrzebę uwzględnienia faktu różnic w przyczynach przestępczości kobiet i mężczyzn przez ich odmienne sposoby funkcjonowania w codziennym życiu. Doświadczenie wskazuje bowiem, że przyczyny przestępczości kobiet i mężczyzn są podobne i pod wieloma względami pokrywają się, ale istnieje też wiele różnic we wzorcach przestępczości kobiet i mężczyzn.

Podsumowując, należy zaznaczyć, iż zachowanie człowieka, szczególnie zachowanie przestępcze, jest determinowane przez wiele czynników i ich interakcja doprowadza do popełnienia przestępstwa. Nie jest to prosta zależność, ale współdziałanie czynników biologicznych, socjologicznych i psychologicznych. Pomimo że grupa kobiet sprawczyń przestępstw jest zdecydowanie mniejsza niż grupa mężczyzn popełniających przestępstwa, to jest to społeczność, której warto poświęcić równie dużo uwagi. Procesy motywacyjne oraz mechanizmy i uwarunkowania leżące u podstaw tych zachowań są różnorodne w zależności od płci. Istnieje jednak szereg czynników łączących kobiety sprawczynie przestępstw i mężczyzn sprawców przestępstw.

CEL BADAŃ I PYTANIA BADAWCZE

Uwzględniając przedłożony powyżej wywód teoretyczny, założono, iż celem podjętych badań jest próba scharakteryzowania profilu osobowościowo- temperamentalnego oraz społecznego grupy sprawców przestępstw. W celu porównania specyfiki profilu psychologicznego sprawców przestępstw jedną z badanych grup stanowiły kobiety sprawczynie przestępstw, natomiast drugą – mężczyźni sprawcy przestępstw. Z uwagi na dotychczasowy stan wiedzy wydaje się bardzo istotne przedstawienie oraz porównanie sprawców w celu ukazania różnic, które mogą okazać się istotne z psychologicznego i społecznego punktu widzenia. Uwzględniając powyższe rozważania, skonstruowano następujące pytanie badawcze: jakie są różnice i podobieństwa pomiędzy sprawcami i sprawczyniami przestępstw pod względem wybranych cech osobowościowo- temperamentalnych oraz biografii życiowej? W kolejnym etapie wyodrębniono następujące szczegółowe pytania badawcze:

- Jakie są różnice i podobieństwa pomiędzy sprawcami i sprawczyniami przestępstw pod względem wybranych cech osobowości?
- Jakie są różnice i podobieństwa pomiędzy sprawcami i sprawczyniami przestępstw pod względem wybranych cech temperamentalnych?
- Jakie są różnice i podobieństwa pomiędzy sprawcami i sprawczyniami przestępstw pod względem prezentowanych stylów przywiązaniowych?
- Jak występowanie przemocy (fizycznej, psychicznej, seksualnej) w domu rodzinnym różnicuje sprawców przestępstw pod względem płci?

METODA

Celem odpowiedzi na postawione pytania badawcze dokonano pomiaru zmiennych osobowościowych przy użyciu Inwentarza Osobowości NEO-FFI. Kwestionariusz został zaadaptowany do polskich warunków przez Bogdana Zawadzkiego, Magdaleny Śliwińską, Piotra Szczepaniaka i J. Strelau. Pozwala on na uzyskanie informacji o pięciu pod-

36 A. Widera-Wysoczańska, *Mechanizmy przemocy w rodzinie. Z pokolenia na pokolenie*, Warszawa 2010, s. 45, 71.

37 M. Plopa, dz. cyt., s. 43-44.

38 D. Steffensmeier, E. Allan, *Gender and crime: Toward a Gendered Theory of Female Offending*, „Annu. Rev. Sociol.”, 1996, No 22, s. 459-487.

stawowych wymiarach osobowości: neurotyczności, ekstrawertyczności, otwartości na doświadczenie, ugodowości i sumienności. Narzędzie to składa się z 60 twierdzeń, po 12 na każdą skalę. Odpowiedzi dotyczące każdego stwierdzenia zaznacza się na 5-stopniowej skali, gdzie 1 to „zdecydowanie się nie zgadzam”, a 5 to „zdecydowanie zgadzam się”³⁹.

W dalszej kolejności sprawdzano różnice i podobieństwa w grupie sprawców i sprawczyń przestępstw ze względu na czynniki temperamentalne, do pomiaru których użyto FCZ- KT Formalna Charakterystyka Zachowania- Kwestionariusz Temperamentu. Kwestionariusz składa się ze 120 twierdzeń, na które badany odpowiada tak/nie. Twierdzenia te tworzą sześć skal: perseweratywność, reaktywność emocjonalna, żwawość, wrażliwość sensoryczna, wytrzymałość i aktywność. Na każdą z sześciu skal składa się 20 twierdzeń⁴⁰.

Do pomiaru stylów przywiązaniowych użyto Kwestionariusza Stylów Przywiązaniowych (KSP) Mieczysława Płopy. Jest to narzędzie służące do zdiagnozowania wiodącego stylu przywiązania u osób mających doświadczenia bycia w bliskim związku (związkach). Składa się z trzech stylów przywiązania: bezpiecznego, lękowo-ambiwalentnego, unikowego. Kwestionariusz zawiera 24 twierdzenia, po 8 dla każdej skali. Osoby badane ustosunkowują się do poszczególnych twierdzeń, udzielając odpowiedzi poprzez zakreszenie odpowiedniej liczby na 7- stopniowej skali. Uzyskane wyniki surowe mogą się mieścić pomiędzy 8 a 56 punktami⁴¹.

Pomiaru zmiennych demograficznych dokonano, posługując się ankietą służącą uzyskaniu informacji podstawowych o badanym.

Uzyskane wyniki badań własnych poddano analizie statystycznej, przy użyciu programu STATISTICA 10.0 PL, a do obliczeń wykorzystano w szczególności test Shapiro-Wilka, test U Manna-Whitney'a oraz test Chi-kwadrat Pearsona⁴².

CHARAKTERYSTYKA I DOBÓR PRÓBY

W badaniu wzięło udział około 500 osób skazanych na karę pozbawienia wolności. Badaniami zostały objęte osoby skazane (mężczyźni i kobiety) na karę pozbawienia wolności w zakładach karnych oraz aresztach śledczych na terenie całej Polski (AŚ Sosnowiec, ZK Lubliniec, OZ Przywary, AŚ Lublin, ZK Strzelce Opolskie, ZK Łódź, OZ Turawa). Z uwagi na liczne braki danych analizom poddano 338 osób, w tym 109 kobiet (sprawczyń przestępstw) oraz 229 mężczyzn (sprawców przestępstw) w wieku od 19 do 67 lat. Średnia wieku badanych wyniosła 37 lat. Badane osoby reprezentowały różne poziomy wykształcenia, przy czym najliczniejszą grupę stanowiły osoby z wykształceniem podstawowym (36%), a najmniej liczną z wykształceniem wyższym (4%). Pochodziły głównie z dużych miast (58%), a reprezentowany stan cywilny to głównie panna/kawaler (34%) oraz pozostawanie w związkach nieformalnych (28%). Badani zostali skazani za różnego rodzaju kategorie przestępstw, szczególnie przeciwko: zdrowiu i życiu, mieniu, rodzinie i opiece, wolności seksualnej i obyczajności, obronności, obrotowi gospodarczemu, działalności instytucji państwowych i samorządu terytorialnego, bezpieczeństwu w komunikacji. Częstym zjawiskiem był kumulatywny zbieg przepisów ustawy, zgodnie z którym sprawca popełnia jeden czyn, ale wypełniający znamiona tylu przepisów ustawy karnej, ile naruszył swym zachowaniem (art. 11 *Kodeksu karnego*)⁴³. Badania przeprowadzane zostały na terenie zakładów karnych i aresztów śledczych przy współpracy z pracownikami działów penitencjarnych, wychowawców oraz psychologów zgodnie z zasadą przestrzegania najwyższych standardów etycznych. Osobom badanym zostały przekazane podstawowe informacje dotyczące przebiegu badania: zastosowane narzędzia, cel badań, dobrowolność uczestnictwa i możliwość odstąpienia od udziału w badaniach w dowolnym czasie oraz zapewnienie o anonimowości i wykorzystaniu wyników wyłącznie do celów naukowych.

WYNIKI BADAŃ

Analizy rozpoczęto od sprawdzenia normalności rozkładów analizowanych zmiennych. Obliczenia wykazały, iż tylko rozkład zmiennej ugodowość jest zgodny z rozkładem normalnym. Reszta zmiennych przyjmuje rozkłady niezgodne z rozkładem normalnym, w związku z tym w dalszych analizach zastosowano testy nieparametryczne. Wyniki przeprowadzonego testu różnic można prześledzić w tabeli 1.

39 J. Strelau, P. Szczepaniak, M. Śliwińska, Z. Zawadzki, dz. cyt.

40 B. Zawadzki, J. Strelau, *FCZ-KT - Formalna Charakterystyka Zachowania - Kwestionariusz Temperamentu - podręcznik*, Warszawa 1997.

41 M. Płopa, dz. cyt., s. 22-23.

42 *StatSoft, Elektroniczny Podręcznik Statystyki PL. Kraków 2006*, <http://www.statsoft.pl/textbook/softhome.html>, 19.12.2014.

43 *Kodeks karny*, Warszawa 2013.

Tabela 1: Różnice w zakresie zmiennych osobowościowych, temperamentalnych i przywiązaniowych między kobietami, a mężczyznami- sprawcami przestępstw.

Zmienna	Ogółem		Kobiety		Mężczyźni		Test U Manna- Whitneya	
	M	SD	M	SD	M	SD	Z popraw.	p
ZMIENNE OSOBOWOŚCIOWE								
neurotyczność	21,22	7,92	22,39	8,09	20,67	7,8	1,75	0,08
ekstrawertyczność	28,59	5,89	28,5	6,17	28,63	5,76	0,34	0,73
otwartość	25,22	5,09	25,95	5,04	24,87	5,1	2,19	0,03
ugodowość	28,37	5,93	28,94	6,59	28,1	5,58	1,16	0,25
sumienność	34,36	7,31	35,06	7,18	34,02	7,36	1,11	0,27
ZMIENNE TEMPERAMENTALNE								
żwawość	15,07	3,71	14,61	3,63	15,3	3,74	-1,91	0,06
perseweratywność	11,16	3,45	11,55	3,24	10,97	3,53	1,21	0,23
wrażliwość sensoryczna	13,34	3,19	13,56	3,29	13,24	3,15	0,99	0,32
reaktywność emocjonalna	8,8	3,86	9,51	3,96	8,47	3,77	2,13	0,03
wytrzymałość	12,29	4,52	12,02	4,47	12,42	4,55	-0,68	0,5
aktywność	11,23	3,72	10,75	3,83	11,45	3,65	-1,65	0,1
ZMIENNE STYLE PRZYWIĄZANIOWE								
bezpieczny	43,22	10,58	42,66	12,48	43,49	9,56	-0,39	0,7
lękowo- ambiwalentny	31,26	12,6	30,1	14,32	31,82	11,69	-1,41	0,16
unikowy	21,88	11,75	22,26	14,17	27,71	10,44	-0,33	0,74

Źródło: opracowanie własne

Przeprowadzona analiza ukazała, iż spośród zmiennych osobowościowych tylko jedna zmienna (otwartość na doświadczenia) jest zmienną istotnie różnicującą grupę kobiet od grupy mężczyzn. Zmienne ekstrawertyczność, ugodowość i sumienność nie różnicują kobiet i mężczyzn. Neurotyczność jest zmienną, która statystycznie nie różnicuje grupy kobiet i mężczyzn, jednak wartość $p (=0,08)$ jest bliska przyjętemu stopniu istotności ($=0,05$), co może świadczyć o pewnej tendencji różnic, jednak statystycznie niepotwierdzonej. Dokonane analizy pozwalają więc stwierdzić, że mężczyźni sprawcy przestępstw charakteryzują się statystycznie istotnie niższym poziomem otwartości na doświadczenia niż kobiety. Kobiety więc, jako grupę bardziej otwartą na doświadczenia, charakteryzuje większa ciekawość świata zewnętrznego, ale także pewna tendencja do introspektywności. Oprócz tego osoby z większą otwartością na doświadczenia cenią niekonwencjonalne wartości, poszukują nowych doświadczeń oraz doznań, charakteryzują się większą wyobraźnią, co dla niektórych psychologów oznacza także większą dojrzałość⁴⁴. Mimo iż neurotyczność nie różnicuje istotnie statystycznie dwóch grup, to, mając na uwadze literaturę przedmiotu oraz uzyskany wynik (bliski poziomowi istotności), warto zaznaczyć, iż wyższy poziom neurotyczności jest charakterystyczny dla kobiet. Może to oznaczać, iż grupę tę charakteryzuje większa nerwowość, nadmierne emocjonowanie się, poczucie braku bezpieczeństwa, słabość w kontroli impulsów oraz niższe poczucie własnej wartości⁴⁵.

Wśród zmiennych temperamentalnych zmienną istotnie statystycznie różnicującą grupę sprawców przestępstw okazała się reaktywność emocjonalna. Kobiety wykazują statystycznie istotnie wyższy poziom tej cechy w porównaniu do

44 J. Siuta, dz. cyt., s. 27.

45 Tamże, s.26.

mężczyzn. Charakteryzuje je więc większa tendencja do intensywnego reagowania na bodźce wywołujące emocje, wyrażająca się w dużej wrażliwości i mniejszej odporności w porównaniu do mężczyzn⁴⁶. Mimo iż zmienna żwawość okazała się zmienną statystycznie nieistotnie różnicującą, to wartość $p (=0,06)$ jest zbliżona do ustalonego poziomu istotności ($=0,05$), co może oznaczać pewną tylko tendencję mężczyzn do wyższego natężenia tej cechy, a więc większą tendencję do szybkiego reagowania, utrzymania wysokiego tempa wykonywanych czynności i łatwej zmiany zachowania (reakcji) w odpowiedzi na zmianę warunków zewnętrznych⁴⁷. Zmienne perseweratywność, wrażliwość sensoryczna, wytrzymałość oraz aktywność nie różnicują grupy kobiet sprawczyń od grupy mężczyzn sprawców.

Zmienne związane z socjalizacją oraz biografią życiową, a więc style przywiązaniowe, nie różnicują kobiet i mężczyzn w żadnej ze skal.

Ostatnia analiza statystyczna była próbą zweryfikowania tezy, iż czas dzieciństwa jest ważnym predyktorem późniejszego społecznego funkcjonowania jednostki, a więc doświadczanie przemocy w rodzinie pochodzenia może być czynnikiem mającym znaczenie w powstawaniu zachowań asocjalnych. Wyniki przeprowadzonego testu Chi- kwadrat przedstawia tabela 2.

Tabela 2: Różnice w zakresie doświadczania przemocy w rodzinie pochodzenia między kobietami i mężczyznami sprawcami przestępstw.

Zmienna	Ogółem		Kobiety		Mężczyźni		Chi- kwadrat	p
	n	%	n	%	n	%		
doświadczanie przemocy	66	19,53	27	7,99	39	11,54	2,82	0,09
niedoświadczanie przemocy	272	80,47	82	24,26	190	56,21		
Ogółem	338	100	109	32,25	229	67,75		

Źródło: opracowanie własne

Jak wynika z tabeli, większość sprawców nie doświadczała przemocy w domu rodzinnym. Analiza statystyczna nie wykazała zależności płci od występowania przemocy w domu rodzinnym. Poziom istotności ($=0,05$) znajduje się jednak na granicy występowania różnicy ($=0,09$), należy więc zaznaczyć, iż prawdopodobnie buduje się tendencja do istotnego zróżnicowania kobiet i mężczyzn pod względem tej zmiennej. Jednak nie jest to różnica istotna. Zaprezentowane wyniki wskazują na brak istotnej statystycznie zależności pomiędzy doświadczaniem przemocy w rodzinie pochodzenia a płcią sprawcy.

DYSKUSJA

Uzyskane wyniki badań wskazują, iż są pewne zmienne, które różnią kobiety sprawczynie przestępstw od mężczyzn sprawców przestępstw. Większość zmiennych wskazuje jednak na podobieństwo między sprawcami przestępstw. Płeć nie jest więc zmienną wyrażnie i we wszystkich wskaźnikach różnicującą osadzonych.

Wyniki analizy porównawczej rozkładów wyników w skalach kwestionariusza NEO-PI-R wykazały, iż w skali neurotyczności oraz otwartości na doświadczenia kobiety osiągają wyższe wyniki niż mężczyźni⁴⁸. Niniejsze badania wykazały podobną zależność dla grupy sprawców przestępstw. Analiza literatury przedmiotu ukazała jeszcze większe nasilenie agresji fizycznej u mężczyzn, która wiąże się z wysoką ekstrawertycznością oraz neurotycznością. Połączenie tych dwóch zmiennych może przyczynić się do występowania u jednostki zespołu cech, który związany jest z przestępczością. Wyższy poziom neurotyczności w połączeniu z ekstrawertycznością to możliwy predyktor podejmowania zachowań agresywnych⁴⁹. Badania prezentowane w literaturze przedmiotu sprawczyń zabójstw wskazują na brak ścisłego związku osobowości z popełnionym czynem przestępczym. Zabójstwo, które jest czasem traktowane jako rodzaj agresji,

46 J. Strelau, dz. cyt., s. 125.

47 Tamże, s. 125.

48 J. Siuta, dz. cyt., s. 86.

49 J. M. Stanik, dz. cyt., s. 187-368.

ma różną genezę, motywację i przebieg, niekoniecznie związany z określoną charakterystyką osobowościową⁵⁰.

Wyniki badań normalizacyjnych KSP M. Plopy wskazały występowanie różnic w zakresie prezentowania niektórych stylów przywiązania przez mężczyzn i kobiety. Kobiety charakteryzuje większe nasilenie w stylu lękowo-ambivalentnym oraz unikającym. W niniejszych badaniach nie wykazano żadnych różnic w przejawianych stylach przywiązaniowych między kobietami sprawczyniami przestępstw a mężczyznami sprawcami przestępstw⁵¹. Warto zaznaczyć, że tendencje kobiet do przejawiania większego nasilenia dwóch stylów w porównaniu z mężczyznami to wynik badań przeprowadzonych wśród osób niebędących w sytuacji izolacji więziennej.

Badania Danuty Rode, których celem było stworzenie charakterystyki sprawców przemocy w rodzinie, pozwalają na wyciągnięcie wniosku, iż większość mężczyzn skazanych z art. 207 *Kodeksu karnego* w przeszłości doświadczała pozytywnych więzi emocjonalnych z matką, a tylko u nielicznej grupy więzi te były nieprawidłowe⁵². Niniejsze badania nie pozwalają na wysunięcie tak daleko idącego wniosku. Na podstawie zaprezentowanych wyników można tylko stwierdzić brak różnic w przejawianych stylach przywiązania między kobietami i mężczyznami.

Doświadczenie przemocy w domu rodzinnym było elementem biografii życiowej części sprawców przemocy (mężczyzn) w rodzinie w badaniach przeprowadzonych przez D. Rode, w których wykazano, iż przemoc w rodzinie pochodzenia może sprzyjać uczeniu się przez dzieci podobnych zachowań, a w konsekwencji prowadzić do jej stosowania w życiu dorosłym⁵³. Wyniki badań własnych nie pozwoliły na stwierdzenie takiej zależności, jednak uzyskany wynik, bliski wykazaniu takiej zależności, może świadczyć o pewnej tendencji, która zostanie poddana kolejnym rozszerzonym badaniom.

W swoich rozważaniach nad temperamentalnymi zmiennymi leżącymi u podstaw wielu zachowań K. Pospiszyl stwierdził, że: „Aktywność i bierność społeczna są uwarunkowane cechami temperamentu, dotyczy to ekstrawersji-introwersji oraz perseweratywności. Natomiast jakość zabarwienia emocjonalnego tych kontaktów (propulsywność, repulsywność) nie jest zależna od cech temperamentalnych”⁵⁴. Autor przeprowadził badania, które pokazały, że w kształtowaniu biologicznie zdeterminowanego temperamentu duże znaczenie ma wpływ środowiska, a cechy temperamentalne mogą odgrywać rolę w zachowaniach przestępczych⁵⁵. Poglądy K. Pospiszyla pozostają w dużej opozycji do twórcy Regulacyjnej Teorii Temperamentu J. Strelaua, który stwierdził, iż wskazane przez K. Pospiszyla zależności między cechami temperamentu mają charakter pozorny⁵⁶.

Uzyskane wyniki badań własnych potwierdzają częściową heterogeniczność kobiet i mężczyzn sprawców przestępstw pod względem cech osobowościowych, temperamentalnych i socjalizacyjnych. Nie ulega wątpliwości, że jedną z przyczyn zróżnicowanego profilu psychologicznego sprawców przestępstw jest rzeczywista różnorodność płciowa mająca swoje źródła już w cech anatomicznych. Uzyskane wyniki przekonują również o tym, iż istnieją cechy, które świadczą o podobieństwie kobiet i mężczyzn sprawców przestępstw. Można więc wyróżnić pewną konfigurację cech typową dla kobiety sprawczyni przestępstw, a osobną dla mężczyzny sprawcy przestępstw. Przedstawione powyżej rozważania prowadzą do ważnego wniosku aplikacyjnego, który mówi o tym, jak bardzo interesującą i zróżnicowaną grupą są osoby skazane na karę pozbawienia wolności. Uzyskane wyniki mają znaczenie dla rozwoju wiedzy psychologicznej dotyczącej profilu psychologicznego kobiet i mężczyzn popełniających przestępstwa. Znajomość cech szeroko rozumianego charakteru ma znaczenie w zrozumieniu mechanizmu przestępczości, czego egzemplifikacją może być stworzenie specjalistycznych technik oddziaływania, dostosowanych do profilu psychologicznego konkretnego sprawcy.

BIBLIOGRAFIA:

- [1] Bee H., *Psychologia rozwoju człowieka*, Poznań 2004.
- [2] Biel K., *Przestępczość dziewcząt. Rodzaje i uwarunkowania*, Kraków 2009.
- [3] Cabalski M., *Kobiety jako sprawczynie przestępstw i aktów przemocy*, „Probacja” 2013, nr 3.
- [4] Dmochowska H. (red.), *Kobieta w Polsce*, Warszawa 2007.
- [5] Eysenck H. J., *The structure of Human Personality*, USA 1970.

50 Z. Majchrzyk, dz. cyt., s. 91-132.

51 M. Plopa, dz. cyt., s. 43.

52 D. Rode, *Psychologiczne uwarunkowania przemocy w rodzinie: charakterystyka sprawców*, Katowice 2010, s. 434-461.

53 Tamże.

54 M. Kuśpił, dz. cyt., s. 15.

55 K. Pospiszyl, dz. cyt., s. 239.

56 J. Strelau, *Rola temperamentu w rozwoju psychicznym*, Warszawa 1990, s. 230.

- [6] Eysenck H. J., Eysenck M., *Podpatrywanie umysłu*, Gdańsk 2003.
- [7] Hołyst B., *Kryminologia*, Warszawa 2009.
- [8] Jessel D., Moir A., *Zbrodnia rodzi się w mózgu. Zagadka biologicznych uwarunkowań przestępczości*, Warszawa 1998.
- [9] *Kodeks karny*, Warszawa 2013.
- [10] Kušpít M., *Wpływ temperamentu na zaburzenia w zachowaniu dzieci i młodzieży*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin- Polonia”, 2002, vol XV.
- [11] Majchrzyk Z., *Zabójczynie i zabójcy*, Warszawa 2008.
- [12] Niewiadomska I., *Osobowościowe uwarunkowania skuteczności kary pozbawienia wolności*, Lublin 2007.
- [13] Płopa M., *Kwestionariusz Stylów Przywiązaniowych [KSP]. Podręcznik*, Warszawa 2008.
- [14] Pospiszyl K., *Psychologiczna analiza wadliwych postaw społecznych młodzieży*, Warszawa 1973.
- [15] Rode D., *Psychologiczne uwarunkowania przemocy w rodzinie: charakterystyka sprawców*, Katowice 2010.
- [16] Siuta J., *Inwentarz osobowości NEO- PI-R Paula T. Costy i Roberta R. McCrae. Adaptacja polska*, Warszawa 2006.
- [17] Stanik J. M., *Psychologia sądowa*, Warszawa 2013.
- [18] StatSoft, *Elektroniczny Podręcznik Statystyki PL*, Kraków 2006, <http://www.statsoft.pl/textbook/softhome.html>, 19.12.2014.
- [19] Steffensmeier D., Allan E., *Gender and crime: Toward a Gendered Theory of Female Offending*, „Annu. Rev. Sociol.”, 1996, No 22.
- [20] Strelau J., *Rola temperamentu w rozwoju psychicznym*, Warszawa 1990.
- [21] Strelau J., *Temperament jako regulator zachowania z perspektywy półwiecza badań*, Gdańsk 2006.
- [22] Strelau J., Zawadzki B., FCZ-KT - *Formalna Charakterystyka Zachowania - Kwestionariusz Temperamentu- podręcznik*, Warszawa 1997.
- [23] Strelau J., Szczepaniak P., Śliwińska M., Zawadzki Z., *Polska adaptacja podręcznika do Inwentarza osobowości NEO – FFI Costy i McCrae*, Warszawa 1998.
- [24] Widera-Wysoczańska A., *Mechanizmy przemocy w rodzinie. Z pokolenia na pokolenie*, Warszawa 2010.